

Jacob Mompó Navarro, *Conversos valencians i Inquisició. Experiències vitals d'una minoria perseguida (1481-1521)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2022, 145 p., ISBN 84-1118-079-5.

Els nombrosos articles publicats, especialment a *Scripta* i la *Revista Valenciana de Filologia*, així com les diverses col·laboracions en obres col·lectives, testimonien la solvent trajectòria com a investigador de Jacob Mompó. Amb diversos camps d'interès: d'una banda, l'edició historiogràfica, en què cal destacar l'edició i estudi de la *Crònica Universal de 1427*, la seua tesi doctoral dirigida per Vicent Josep Escartí i publicada per la Universitat de València, i també el seu treball en diversos temes contemporanis de caire sociològic; de l'altra banda, la investigació històrica, en el període de l'Antic Règim, sobre la religiositat i el món dels marginats, la dissidència, la violència, la dona, la sexualitat, etc., dins del que solem etiquetar com a història cultural o fins i tot antropològica. Això inclou, evidentment, la documentació inquisitorial i el món dels jueus conversos del País Valencià, ja treballats per Mompó amb anterioritat.

El llibre que ara ens ocupa, *Conversos valencians i Inquisició. Experiències vitals d'una minoria perseguida (1481-1521)* ha estat guardonat l'any 2021 amb el premi Coromines d'Investigació Filològica, Històrica o Cultural, convocat per la Societat Coral El Micalet i publicat per la Universitat de València en la col·lecció «Història Oberta», 240, amb un pròleg de Vicent Josep Escartí.

Ben oportú, aquest llibre. No sols perquè la Inquisició i el genocidi dels jueus al nostre país són temes d'interès permanent, sinó també per la relativa coincidència amb recents publicacions sobre el tema que ens ajuden a perfilar aquests fets històrics; pense en els treballs de Ferran Garcia-Oliver, *Els murs fràgils dels calls. Jueus i jueves dels Països Catalans* (Catarroja, Afers, 2019) i el col·lectiu de José María Cruselles, Enrique Cruselles & José Bordes, *Conversos de la ciudad de Valencia: el censo inquisitorial de 1506* (València, Institució Alfons el Magnànim, 2015). *Conversos valencians* ve a afegir-se a aquests estudis, imprescindibles a hores d'ara.

El llibre presenta un to divulgatiu, amb voluntat d'arribar a un públic ampli, i està ben escrit, cosa molt d'agrair en els estudis històrics. Una primera part introdueix el tema: una història dels hebreus a la península Ibèrica, la seua situació medieval als Països Catalans i els successius actes de la tragèdia, el clima de violències creixents al llarg del s. XIV que culmina amb l'onada de pogroms del 1391, la qual significa la pràctica desaparició de la religió jueva organitzada al País Valencià, reduïda a centres residuals, el més important dels qual fou Morvedre. Un clima de persecució reactivat, un segle més tard, amb la introducció de la Inquisició a València, el 1481 —que implanta entre els conversos un règim de terror i demència, en paraules de Ferran Garcia-Oliver—, seguida de l'ordre reial d'expulsió el 1492, que tanca un capítol però n'enceta un altre, el dels conversos —la majoria ja n'eren, de conversos, des de finals del s. XIV, els quals ara passaran a estar en el punt de mira.

Un assaig clar i breu —fins i tot potser massa breu—, que té la virtut de presentar una laboriosa exposició de la presència inicial dels jueus a la península, tema difícil i generalment obviat als estudis, una autèntica «nit dels temps» historiogràfica. També és molt d'agrair la insistència en la catalanitat dels jueus catalans, o com Mompó encertadament diu, dels catalans jueus: el llenguatge és l'instrument del pensament, i quan parlem del «problema jueu» o simplement avantposem el substantiu diferenciador, tendim inconscientment al prejudici, a veure els jueus com els «altres», diferents de les «persones normals». Matisos necessaris, especialment en tractar qüestions enverinades com aquesta.

La segona part, la més original i interessant, consta de deu capítols que es refereixen a persones, matrimonis o famílies converses, moltes d'elles de la ciutat de València, les quals pateixen el calvari dels processos inquisitorials. Interessant perquè, com sabem, és important individualitzar, posar noms i cognoms, presentar persones reals en circumstàncies concretes, «baixar» a la microhistòria des de les altures de la generalització i la teoria per aconseguir arribar a una majoria de lectors interessats en la història però que reculen davant l'academicisme —i fan bé. La primera obligació d'un escriptor, ens recorda Joan Fuster, és de fer-se llegir.

Hi trobem autèntics drames en format reduït, com és el cas de la història de Francesc Pardo i Joana de Moguer, en què les acusacions de judaisme són la venjança de dues esclaves ressentides, Isabel, abandonada per Francesc, de qui era amant, i venuda en tornar Joana, la seua dona, i Llúcia, també venuda i separada de la seua filla després d'una evasió frustrada. Trobem també la clandestinitat conscient del criptojudaisme i el somni de la fuga per poder practicar lliurement el judaisme, en el cas Pere Bagés, botiguer mallorquí. I diverses trames relacionades amb els mateixos processos judicials contra conversos: l'aferissada defensa de Jaume Torres contra unes

acusacions amb poc de fonament, per part dels hereus de Gonçal Roís, home ric els béns del qual són cobejats per la Inquisició, que se'ls apropiará si condemna Gonçal *post mortem*; la condemna final a Francina Celma per haver encobert els seus «còmplices», per no haver delatat totes les persones participants en les «cerimònies» jueves. La història de Tolsana Joan, la Boua, inculpada pel que sembla un parany ordit per un familiar seu, unit a les pressions dels interrogatoris; tot i mantenir una confessió constant, no escaparà a la foguera. Constança Nicolau, també cremada després d'un llarg calvari, una «vida entre processos». Dionís Montcada, deixeble de Miquel Vives, cosí de l'humanista Joan Lluís, i al qual li van trobar la suposada darrera sinagoga de València, descoberta l'any 1500. Miquel, pressionat per la presó i la tortura, acaba delatant a tort i a dret tot el seu cercle; mestre i deixeble acaben a la foguera. I el darrer capítol, en què llegim com Gabriel Sanç, de Xàtiva, sabent-se condemnat, intenta desesperadament salvar la seua dona, en va.

«Històries de vida», com diu l'autor: «la quotidianitat de les famílies... mostres de religiositat, però també d'amor, d'inquietuds culturals, d'amistat, de felicitat i de por. I, també, d'enemistat, ràbia, d'odi i traïcions». La riquesa de la documentació del Sant Ofici com a font històrica és enorme: ens permet d'entrar a la casa de l'acusat, veure què menja, amb qui parla, quins llibres té, quan es renta el cabell o s'afaita... també de fer una guipada al calabós de les presons secretes, on és espiat pels carcellers i els seus mateixos companys... fins i tot, davant del tribunal, els seus gestos, plors, la seua actitud és observada i registrada. Ben certa, la reflexió de Le Roy Ladurie: desgraciadament per a la víctima, va ésser interrogada per un inquisidor; afortunadament per a nosaltres, hi havia un escrivà prenent nota de tot.

Al llarg d'aquestes tràgiques històries, doncs, anem trobant diferents elements remarcables: el parany dels edictes de gràcia, gràcies als quals els inquisidors poden elaborar un reeixit cens dels conversos valencians; la voluntat conscient d'alguns conversos de mantenir l'antiga fe dels seus avantpassats, o a l'inrevés, d'integrar-se, d'oblidar com un malson el passat familiar, les dues actituds extremes i probablement minoritàries. La relació entre denunciat i denunciador, on sovint detectem sòrdids motius personals d'odis, enveges, rivalitats... El cas més abundant i clar n'és la delació d'antics membres del servei: criades, esclaves, dides, aprenents, treballadors, acusen els seus antics amos de practicar «cerimònies» judaiques, «cerimònies» que són simplement costums domèstics hebreus, la major part alimentaris, costums familiars heretats i repetits maquinalment, que són interpretats pels inquisidors com a evidències de la pràctica de la religió hebrea, una interpretació abusiva de totes totes.

Els valencians jueus, doncs, víctimes de l'odi religiós, atiat pel mateix cristianisme, són forçats per la violència a convertir-se, i després acusats de no haver-se

convertit sincerament, d'apostatar. Quan la integració, l'assimilació, semblava un procés en marxa, se'n va en orris amb la irrupció de la Inquisició. El Sant Ofici emprà amb astúcia el mecanisme del boc emissari, la identificació d'un enemic «exterior» al cos social, reconeixible, culpable dels mals col·lectius. A més, una víctima que, en molts casos, tenia diners, cosa llaminera per a l'avarícia inquisitorial. Quan s'acabe el «producte jueu», els inquisidors hauran de buscar noves preses: moriscos, heretges, bruixes, homosexuals...

Però en el seu encaix contra els conversos hi ha quelcom més que una persecució religiosa, també subratlla Mompó: l'elaboració del cens, el fet que les condemnes afecten no sols els culpables, sinó que estigmatitzen els seus fills i nets, i caldria afegir el mateix concepte de «convers» en nàixer, de la mateixa manera que es naix «cristià de natura», encara que la conversió siga de fa generacions, o l'estatut de *limpieza de sangre*, adoptat progressivament al llarg del s. XVI per diverses institucions religioses i laiques, apunten més aviat cap a una persecució racial. Acaba l'autor insinuant una denúncia del revisionisme historiogràfic que intenta rentar la llegenda negra espanyola; si aquesta exagerava la maldat de la Inquisició, alguns historiadors moderns han fet per «blanquejar una institució que, creada sota l'empareda —i amb l'excusa— de la religió, resultà ser un instrument monàrquic implacable de repressió social».

ALBERT TOLDRÀ I VILARDELL
Universitat de València
albert.toldra@uv.es
ORCID 0000-0001-8579-3684